

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Педагогічний факультет
Кафедра теорії та методик початкової освіти

Дипломна робота
магістра

з теми: **«ФОРМУВАННЯ ОСНОВ ГРОМАДЯНСЬКОЇ
КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ЗАСОБАМИ
ІНТЕРАКТИВНИХ ВПРАВ»**

Виконала: здобувачка 2 курсу
PO1-M22z групи
спеціальності 013 Початкова освіта
Крива Наталія Миколаївна

Керівник:
Бахмат Наталія Валеріївна,
доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри теорії та методик
початкової освіти

Рецензент:
Каньоса Наталія Григорівна, кандидат
психологічних наук, доцент

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ОСНОВ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ ІНТЕРАКТИВНИХ ВПРАВ.....	7
1.1. Аналіз проблеми формування основ громадянської компетентності у здобувачів початкової освіти у педагогічній теорії та практиці	7
1.2. Роль і місце інтерактивних вправ у формуванні основ громадянської компетентності учнів початкових класів.....	29
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЗМІСТУ ІНТЕРАКТИВНИХ ВПРАВ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ОСНОВ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ.....	41
2.1. Діагностика стану сформованості основ громадянської компетентності молодших школярів у практиці сучасної початкової школи	41
2.2. Розробка змісту інтерактивних вправ з формування основ громадянської компетентності молодших школярів та перевірка його ефективності	46
2.3. Аналіз результатів формувального експерименту. Методичні рекомендації щодо формування основ громадянської компетентності засобами інтерактивних вправ.....	51
ВИСНОВКИ	58
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	61
ДОДАТКИ.....	69

ВСТУП

Розвиток України як демократичної правової держави актуалізував проблему громадянської освіти особистості в суспільстві. Так, з упровадженням Концепції розвитку громадянської освіти в Україні, виникла гостра потреба у створенні сприятливих умов для формування та розвитку громадянських компетентностей людини у всіх сферах та на всіх рівнях освіти. Це дозволить громадянам краще розуміти свою роль в умовах демократії, відповідально ставитися до своїх прав та обов'язків, покращити свою здатність брати активну участь у суспільно-політичних процесах, а також усвідомлено діяти на захист та утвердження демократії [5].

Мета громадянської освіти передбачає формування громадянськості як інтегрованої якості особистості, що має культурологічні засади і є фундаментальною духовно-моральною якістю, світоглядною і психологічною характеристикою особистості. Тому вчитель як суб'єкт і організатор процесу виховання молодших школярів повинен сам володіти відповідним рівнем громадянської компетентності, що визначає його громадянську зрілість і професійну готовність до виконання виробничих функцій.

Різні аспекти професійного становлення майбутнього вчителя, його підготовки до здійснення громадянського виховання учнів досліджували В. Андрущенко, О. Вишенський, О. Киричук, О. Савченко, О. Пометун, В. Сухомлинський, О. Сухомлинська та ін. [1].

Базові засади громадянського виховання молодого покоління, результатом якого є формування громадянської компетентності особистості, висвітлено в працях П. Ігнатенка, В. Поплужного, В. Сухомлинського, В. Щербатюка та ін. Так, В. Щербатюк зазначає, що «значення формування громадянської зрілості у майбутніх педагогів розкрито в працях О. Кафарської, Т. Мироненко, В. Плахтєєвої, Н. Самохіної, А. Сігови та ін. Різні аспекти розв'язання проблеми громадянського виховання учнів загальноосвітніх шкіл розглянуто в низці сучасних досліджень (О. Бенца, М. Боришевський,

П. Вербицька, Н. Дерев'янка, Ю. Завалевський, П. Кендзьор, У. Кецик, Л. Корінна, О. Кошопал, О. Красовська, Л. Рехтета, М. Рудь, О. Сухомлинська, К. Чорна, М. Шимановський та ін.). Питання громадянського виховання молодших школярів висвітлено в працях Н. Бібик, Л. Момотюк, І. Рогальської, О. Савченко, Г. Тарасенко, С. Якименко та ін.» [63, с. 3-4].

Водночас, з упровадженням Типових освітніх програм різних авторських колективів та Концепції розвитку громадянської освіти в Україні виникає потреба у розробці змістового наповнення засобів навчання, які би об'єднували дані документи і сприяли розвитку основ громадянської компетентності молодших школярів. Це і зумовило вибір теми дослідження: **«Підготовка майбутніх учителів до формування основ громадянської компетентності в учнів початкової школи засобом інтерактивних вправ».**

Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні та практичному застосуванні інтерактивних вправ для формування основ громадянської компетентності молодших школярів.

Відповідно до мети визначено **завдання дослідження:**

1. Проаналізувати стан висвітлення проблеми у фаховій літературі.
2. Розробити рівні та критерії сформованості окремих складових громадянської компетентності у молодших школярів та здійснити їх діагностику.
3. Охарактеризувати вплив інтерактивних вправ на розвиток основ громадянської компетентності у молодших школярів та розробити їхній зміст для окремих складових.
4. Теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити ефективність змісту інтерактивних вправ для формування основ громадянської компетентності в учнів 3-х класів.

Об'єкт дослідження – процес формування основ громадянської компетентності молодших школярів.

Предмет дослідження – зміст інтерактивних вправ для формування в учнів 3-х класів основ громадянської компетентності.

Гіпотеза дослідження полягає в тому, що рівень сформованості основ громадянської компетентності в учнів початкової школи підвищиться за умов чіткої характеристики складових громадянської компетентності та розробці змісту інтерактивних вправ для їх розвитку.

Для розв'язання поставлених завдань було використано комплекс **методів дослідження**: метод теоретичного аналізу психолого-педагогічної, методичної, навчальної літератури; спостереження; індивідуальні та групові бесіди; педагогічний експеримент; анкетування, бесіда, кількісний та якісний аналіз даних, отриманих у процесі експерименту.

Наукова новизна дослідження полягає у:

– визначенні підходу до формування основ громадянської компетентності в учнів початкової школи засобом інтерактивних вправ, що полягає у формуванні у них практичних умінь і навичок наскрізного застосування інформації, яка стосується громадянського виховання особистості, її аналізу, раціонального її застосування через інтерактивні методи роботи;

– уточненні характеристики компонентів, критеріїв та рівнів до формування основ громадянської компетентності в учнів початкової школи засобом інтерактивних вправ.

База дослідження. Комунальний заклад загальної середньої освіти «Початкова школа № 5 Хмельницької міської ради».

Теоретичне значення дослідження полягає в:

– уточненні визначення поняття «громадянська компетентність» і «структура громадянської компетентності»;

– розробці системи інтерактивних вправ для формування основ громадянської компетентності в учнів початкової школи.

Практичне значення дослідження: розроблено та дослідним шляхом перевірено ефективність інтерактивних вправ у формуванні основ громадянської компетентності в учнів початкової школи. Результати

дослідження можуть бути використані ЗЗСО з метою формування громадянської компетентності молодших школярів.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри теорії та методик початкової освіти Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (2022-2023 рр.) та представлено на міжнародних, всеукраїнських і регіональних конференціях.

Публікації.

Крива Наталія. Формування основ громадянської компетентності молодших школярів засобами інтерактивних вправ // Збірник наукових праць студентів і магістрантів педагогічного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка / Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка ; педагогічний факультет ; [відпов. секр. Н.В. Бахмат]. Кам'янець-Подільський : Видавець Ковальчук О.В., 2023. Вип. XIX. С. 204-210.

Структура та обсяг роботи. Робота дослідження складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків.

ВИСНОВКИ

У дослідженні висвітлювалась проблема формування в учнів основ громадянської компетентності засобами інтерактивних вправ. Результати проведеного експерименту доводять його ефективність, підтверджують висунуту гіпотезу та дозволяють зробити такі висновки.

Проблема формування основ громадянської компетентностей у молодших школярів є актуальною для сучасної освіти, але недостатньо методично забезпеченою на практиці. Одним із шляхів, який допоможе цю проблему розв'язати, є використання інтерактивних вправ у процесі формування основ громадянської компетентності.

«Громадянська компетентність» у педагогічній літературі тлумачиться як інструмент для розширення можливостей розвитку особистості в суспільстві, стимулювання її мотивації, автономії та відповідальності. Це – особистісне інтегроване утворення, яке має своє змістове наповнення: знання та їх критичне розуміння, навички та вміння, цінності, ставлення.

Найбільш цікавою для нас є структура громадянської компетентності, представлена колективом науковців швейцарсько-українського проєкту DOCCU (керівник в Україні Н. Протасова), які займаються впровадженням освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини.

Структура громадянської компетентності представлена чотирма складовими, які мають своє змістове наповнення та які утворюють особистісне утворення учня: знання та їх критичне розуміння, навички та вміння, цінності, ставлення.

До складової цінності входять загальні переконання людей про цілі, яких потрібно досягти в житті. Вони мотивують і слугують засадничими принципами під час прийняття рішень про те, як діяти. Вони виходять за межі конкретних дій і контекстів, мають усталені, нормативні, якісні характеристики, що визначають кінцеве рішення про те, як потрібно чинити в кожній конкретній ситуації. Вони зумовлюють стандарти та критерії для

оцінювання власних дій, так і дій інших людей; обґрунтування думок, ставлення та поведінки; вибір між альтернативами; бажання впливати на інших.

Складова громадянської компетентності ставлення – це така ментальна налаштованість, якої людина набуває щодо іншого (наприклад: людини, групи, події, питання тощо). Ставлення зазвичай має чотири компоненти: переконання або думки про об'єкт ставлення, емоції або почуття до об'єкта, оцінювання (позитивне або негативне) об'єкта та схильність поводитися в особливий спосіб щодо об'єкта

Основою складової навички та вміння є здатність дотримуватися комплексних, добре організованих зразків мислення та поводитися в адаптивній манері для того, щоб досягти кінцевої мети.

Складова громадянської компетентності знання та їх критичне розуміння базується на необхідності усвідомленні та оцінюванні значень у контексті демократичних процесів та міжкультурного діалогу, щоб стимулювати роздуми та критичне оцінювання того, що було зрозумілим і розтлумаченим.

У процесі дослідження встановлено, що інтерактив – означає здатність взаємодіяти чи знаходитись в режимі бесіди, діалогу з чим-небудь (наприклад, комп'ютером) або ким-небудь (людиною). Це спеціальна форма організації пізнавальної діяльності, одним із завдань якої є створення комфортних умов навчання, за яких кожен учасник процесу відчуває свою інтелектуальну спроможність інтерактивне навчання – це насамперед діалогове навчання, під час якого здійснюється взаємодія вчителя та учня.

Для реалізації завдань дослідження було розроблено анкети для вчителів та учнів, використані такі методи: спостереження, бесіда, аналіз, синтез, порівняння та узагальнення.

З метою з'ясування стану сформованості основ громадянської компетентності в учнів 3-го класу, було розроблено критерії та рівні їх сформованості. Так, критеріями стали: повага до людської гідності та прав людини; громадянська свідомість. Оцінка кожного з даних критеріїв співвідносилася з рівнями сформованості основ громадянської компетентності

молодших школярів, виявлених і описаних у нашій роботі: високий, середній, низький.

Досліджуючи стан формування основ громадянської компетентності у констатувальному експерименті було встановлено, що переважна більшість учнів мають середній рівень сформованості основ громадянської компетентності.

Експериментальне дослідження проводилося на базі Комунального закладу загальної середньої освіти «Початкова школа № 5 Хмельницької міської ради». Для реалізації дослідження нами було розроблено плани-конспекти уроків для 3 – Б класу(ЕГ) з курсу «Я досліджую світ», до яких входять такі інтерактивні вправи: «Дерево прав людини» (робота в групах), «Перегони на повітряних кулях» (роботав групах), «мікрофон», «мозковий штурм», нескінченні речення, робота в парах, коло ідей.

Контрольний замір після формувального експерименту показав такі результати у 3 – А класі (ЕГ) з 20 учнів 9 мають високий рівень сформованості основ громадянської компетентності, середній рівень – 10 учнів, низький був – у 1 учня. Порівняно з констатувальним експериментом, у 3 – А класі високий рівень збільшився на 16,1%, середній рівень знизився на 12,3%, низький рівень знизився на 3,8%.

Таким чином, гіпотезу дослідження підтверджено, мету досягнуто.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрущенко В. Роздуми про освіту : статті, нариси, інтерв'ю. Київ : Знання України. 2004. 738 с.
2. Бібік Н.М., Вашуленко М.С., Мартиненко В.О. та інші; Формування предметних компетентностей в учнів початкової школи : монографія. Київ: Педагогічна думка, 2014. 346 с.
3. Бондаревська Є. В., Кульневич С. В. Педагогіка : особистість в гуманістичних теоріях і системах виховання. Київ, 2009. 560 с.
4. Будна Н. О., Гладюк Т. В., Заброцька С. Г., Шост Н. Б., Лисобей Л. В. Я досліджую світ : підручник для 3 кл. закладів загальн. серед. освіти : у 2-х ч. Ч. 2. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2020. 160 с. : іл.
5. Бурау О.Ф., Смирнова М.О. Формування громадянської компетентності учнів засобами інформаційно-комунікативних технологій. URL: <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/viewFile/939/701>
6. Васютіна Т.М. Підготовка студентів спеціальності «Початкова освіта» до формування в учнів громадянської та соціальної компетентностей в контексті ідей І. Зязюна // Наукова спадщина академіка Івана Зязюна у вимірах сучасності та майбутнього: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (11-12 квітня 2019 року м. Чернігів). Черкаси : Видавець Чабаненко Ю.А., 2019. С. 45 – 51
7. Васютіна Т.М. Формування у студентів навичок ефективної співпраці у процесі роботи з різними видами медійних ресурсів соціального та природничого змісту // Психологічний і педагогічний дискурс: наукові записки вчених : збірник матеріалів конференції / за заг. ред. проф. Т. О. Олефіренка. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2020.
8. Васютіна Т., Телецька Л. Напрями підготовки студентів спеціальності «Початкова освіта» до формування в учнів основ громадянської компетентності // Науковий часопис. Серія 17. Випуск 31. 2019. С. 40-45. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/30881>.

9. Васютіна Т., Телецька Л. Реалізація Концепції розвитку громадянської освіти в Україні у підготовці майбутніх учителів початкової школи до професійної діяльності // Освітній простір України. 2019. № 4. С.25-32. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/opu_2019_15_13

10. Всі ми потрібні. URL: https://www.youtube.com/watch?v=yt3D_4yda0M).

11. Голлоб Р., Крапф П. Навчаємо демократії: збірник практичних занять з освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини. Пер. з англ. та адапт. Протасової Н.Г. Київ: Основа, 2016. Т.6. 100 с.

12. Головня Н. М. Рівні і критерії готовності майбутнього педагога до професійної мобільності // Педагогіка вищої та середньої школи. 2014. Вип. 41. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/PVSSh_2014_41_8.pdf.

13. Державний стандарт початкової освіти. URL: <http://nus.org.ua/news/uryad-opublikuvav-novyj-derzhstandart-pochatkovoyi-osvity-dokument/>.

14. Доміна В.В. Формування громадянської компетентності молодших школярів у контексті національно-патріотичного виховання. Методичний посібник. Хмельницький : ХГПА, 2014. 132 с. URL: nvo28.ucoz.ua › repozutar › domina.

15. Дуже важливо навчити цьому наших дітей. URL: <https://www.facebook.com/promum.com.ua/videos/1872605186336833/>.

16. Живемо в демократії. URL: <https://www.living-democracy.com.ua/>.

17. Закон України «Про освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.

18. Застосування інтерактивних технологій у навчанні молодших школярів : Методичний посібник для вчителів початкової школи / О.І. Пометун, Л.В. Пироженко, О.А. Біда та ін. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2011. 304 с.

19. Золотавина О. Інтерактивні технології навчання при вивченні англійської мови у вищому навчальному закладі. 2011. Вип. XVIII. Ч. I. С. 24 – 28.

20. Інтерактивні методи навчання : Навч. посібник. / За заг. ред. П. Шевчука і П. Фенриха. Щецін : Вид-во WSAP, 2005. 170 с.

21. Колісник-Гуменюк Ю. Інтерактивні технології як метод громадянського виховання. URL: http://users/admin/Downloads/Mir_2011_4_34.pdf.

22. Коваленко В.В. Формування соціальної компетентності молодших школярів засобами інформаційно-комунікаційних технологій : посібник / за наук. ред. проф. М. П. Лещенко. Київ, 2017. 192 с. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/pdf>.

23. Ковальчук І. П. Шляхи формування громадянської компетентності молодшого школяра в сучасній освіті крізь призму педагогічних ідей В. О. Сухомлинського. URL: www.google.ua/clck/jsreidir.

24. Комар О. А. Інтерактивні технології у ВНЗ. URL: http://dspace.udpu.org.ua:8080/jspui/bitstream/6789/375/1/interaktivni_tehn_VN_Z.pdf.

25. Комар О. А. Теоретичні та методичні засади підготовки майбутніх учителів початкової школи до застосування інтерактивної технології: дис. ... доктора пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти». Умань, 2011. 512 с.

26. Компетентності для культури демократії / Укладач О. Овчарук. Київ : Європейський центр імені Вергеланда, 2018. 35 с.

27. Кондрашова Л.В. Морально-психологічна готовність студента до вчительської діяльності. Київ : Вища школа, 1987. 143 с.

28. Концепція «Нова українська школа». URL: <http://nus.org.ua>.
29. Концепція розвитку громадянської освіти в Україні. URL: <https://mon.gov.ua/.../2018/.../1-kontseptsiya-rozvitku-gromosviti-v-ukraini-1701201>.
30. Королова І. Д. Формування життєвих компетентностей молодших школярів засобами впровадження інноваційних технологій. URL: http://osvita.ua/school/lessons_summary/upbring/36289/.
31. Матвієнко О. В. Теоретико-методичні засади підготовки майбутніх учителів до педагогічної взаємодії у навчально-виховному середовищі школи першого ступеня : автореферат дис. ... докт. пед. наук : 13.00.04 ; Нац пед. ун т ім. М. П. Драгоманова. Київ : 2010. 34 с. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/10072>.
32. Методична скарбничка. URL: <http://www.novadoba.org.ua/metodical/>.
33. Мотузки. URL: https://www.youtube.com/watch?v=S_Q0ByWT8lg.
34. Навчальні програми для 1-4 класів. Типова освітня програма, розроблена під керівництвом Савченко О. Я. 3-4 клас. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-1-4-klas/2022/08/15/Турова.osvitnya.prohrama.1-4/Турова.osvitnya.prohrama.3-4.Savchenko.pdf>.
35. Про проєкт. URL: <https://docsu.in.ua/pro-proekt/>.
36. Пометун О. Енциклопедія інтерактивного навчання. URL: http://issuu.com/anja_79/docs/pometun/.
37. Пометун О., Пироженко Л. Інтерактивні технології навчання : теорія, практика, досвід. Київ, 2002. 135 с.
38. Пометун О., Пироженко Л. Сучасний урок: інтерактивні технології навчання : наук- методичний посібник / О. Пометун. Київ : Видавництво А.С.К., 2011. 192 с.
39. Пометун О. І. Компетентнісний підхід – найважливіший орієнтир розвитку сучасної освіти // Рідна школа. 2015. №1. С. 65-69.

40. Пометун О. І. Формування громадянської компетентності : погляд з позиції сучасної педагогічної науки // Вісник програм шкільних обмінів. 2015. № 23. С. 18.
41. Пономаренко Л. Виховання громадянськості у молодших класах // Початкова школа. 2021. №3. С. 17–20.
42. Романюк С.К., Проценко Н.Ю. Використання інтерактивних методів навчання на уроках англійської мови // Актуальні проблеми філології та методики викладання гуманітарних дисциплін. Наукові записки РДГУ. 2018. С. 133-135. URL: <http://repository.rshu.edu.ua/id/eprint/621/1/%D0%A0%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D1%8E%D0%BA%20%D0%A1.%D0%9A.%2C%20%D0%9F%D1%80%D0%BE%D1%86%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE%20%D0%9D.%D0%AE..pdf>.
43. Савченко О. Виховний потенціал початкової освіти : посібник для вчителів і методистів початкового навчання. 2-є вид., доповн., переробл. Київ : Богданова А.М., 2009. 226 с.
44. Савченко, О. Я. Дидактика початкової освіти : підруч. для вищ. навч. закл. вид. 2-ге. Київ : Грамота, 2013. 503 с.
45. Скемська А. Формування громадянської компетентності. Плекаємо члена суспільства // Початкова освіта. 2015. № 37. С. 2-4.
46. Стеблюк С. В., Староста В. І. Інтерактивне навчання у процесі підготовки майбутніх фахівців економічних спеціальностей : навчальний посібник Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла», 2017. 156 с. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/23208/1/2017_Steblyuk%20S_%20Starosta%20V_%20156%20s..pdf.
47. Сухомлинський В. Розмова з молодим директором. Київ : Радянська школа, 1988. С. 559
48. Тарнопольський О. Б. Експерієнційно-інтерактивне навчання іноземної мови для спеціальних цілей у немовному ВНЗ : сутність підходу // Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти. 2010. Вип. 17. С. 125-133.

49. Тверезовска Н.Т., Сидоренко В.К. Метододогія педагогічного дослідження : навч. посіб. Київ : «Центр учбової літератури», 2013. 440 с.

50. Терещенко В. А. Діалогічність спілкування як умова інтерактивної взаємодії вчителя з учнями // Збірник наукових праць КПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. Проблеми сучасної психології. 2010. Вип. 9. С. 619-628.

51. Тесленко М. Вплив інтерактивних методів на формування пізнавальної самостійності студентів педагогічних університетів // Гуманізація навчально-виховного процесу : зб. наукових праць / [За заг. ред. проф.В. І. Сипченка]. Вип. III. Ч. II. Слов'янськ : СДПУ, 2010. С. 58-66.

52. Типова освітня програма для закладів загальної середньої освіти. 3-4 класи. URL: <http://mon.gov.ua>.

53. Тополя Л. В. Про інтерактивні прийоми навчання під час академічної лекції // Didactics of mathematics : Problems and Investigations. 2015. Issue 24. P. 52-57.

54. Україна – це ти. URL: https://www.youtube.com/watch?v=HBLzV2P2y_s

55. Уроки гарного поведження. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=X-SBрумоRCg>.

56. Фіцула М.М. Педагогіка : навч. посіб. Вид. третє, перероб. і допов. Тернопіль : Навчальна книга-Богдан, 2013. 230 с.

57. Формування громадянської компетентності учнів загальноосвітніх навчальних закладів у відповідно до вимог нових державних освітніх стандартів / Укладач Н.М. Степанова. Черкаси : Видавництво Черкаського обласного інституту післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради, 2014. 44 с.

58. Хома О. І. Формування компетентностей у молодших школярів у контексті сучасних реформ. URL: <http://od.kubg.edu.ua>.

59. Ціннісний дискурс в освіті в епоху глобалізації та інформаційної революції : вибрані публікації представників наукової школи академіка АПН України, доктора філософських наук, професора, заслуженого діяча науки і

техніки України Віктора Андрущенка / Міністерство освіти і науки України. Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. 550 с.

60. Щербак І.В. Підготовка майбутнього вчителя до громадянського виховання молодших школярів: сучасні підходи до проблеми. URL: http://mdu.edu.ua/wp-content/uploads/files/14_6.pdf.

61. Щербак І.В. Модель формування готовності майбутнього вчителя музичного мистецтва до громадянського виховання учнів // Педагогічні науки : теорія, історія, інноваційні технології, 2019, № 3 (87). URL: <https://pedscience.sspu.sumy.ua/wp-content/uploads/2019/07/14.pdf>.

62. Щербак І.В. Підготовка майбутнього вчителя до громадянського виховання учнів початкової школи. Матеріали XIV Міжнародної наукової інтернет-конференції «*ADVANCED TECHNOLOGIES OF SCIENCE AND EDUCATION*». URL: <http://intkonf.org/scherbak-iv-pidgotovka-maybutnogo-vchitelya-do-gromadyanskogo-vihovannya-uchniv-pochatkovoyi-shkoli/>.

63. Щербак І.В. Підготовка майбутнього вчителя до громадянського виховання учнів початкової школи. Автореф. дис.... к.п.н. Черкаси. 2010. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&Z21ID=&Image_file_name=DOC/2010/10civups.zip&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1.

64. Юрченко О.Ю. Суть поняття «громадянська компетентність» у фахових джерелах // Розвиток особистості молодшого школяра: сучасні реалії та перспективи» : Збірник статей V Всеукраїнської науково-практичної студентської інтернет-конференції (20-21 жовтня 2018р). Івано-Франківськ, 2018. С. 213-215.

65. Юрченко О.Ю. Методика формування основ громадянської компетентності в учнів початкової школи // Розвиток особистості молодшого школяра: сучасні реалії та перспективи» : Збірник статей VI Всеукраїнської науково-практичної студентської інтернет-конференції. Івано-Франківськ, 2019. С. 222-223.

66. Юрченко О.Ю. Теоретичні засади підготовки майбутніх вчителів до формування основ громадянської компетентності в молодших школярів засобом інтерактивних вправ // Науковий простір студента : пошуки і знахідки : Збірник статей Всеукраїнської науково-практичної студентської інтернет-конференції, м. Київ. Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2020. С. 438-439.

67. Юрченко О.Ю. Суть і структура громадянської компетентності учня нової української школи // Освіта і наука – 2020 : Зб. наукових праць. Київ : НПУ імені М.П.Драгоманова, 2020. С. 493.

68. Юрченко О.Ю. Практична підготовка майбутніх учителів початкової школи до формування основ громадянської компетентності учнів засобом інтерактивних вправ // Розвиток особистості молодшого школяра: сучасні реалії та перспективи» : Збірник статей VII Всеукраїнської науково-практичної студентської інтернет-конференції. Івано-Франківськ, 2020. С. 431-432.

69. Який друг справжній? URL: <https://www.youtube.com/watch?v=TAbmgJYI8pE>.

70. Як поліцейський «обдурив» сліпу дівчину. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/avakov/56ed273bb702f>.

71. Якименко С.І., Іванець Н.В. Педагогічні технології в початковій школі : Збірник інтерактивних вправ. Миколаїв. СПД Румянцева Г.В., 2018.

72. Якименко С.І. Підготовка майбутнього вчителя до громадянського виховання учнів початкової школи : монографія. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2011.

73. «YES I CAN – Paralympics RIO 2016 – We`re The Superhumans!». URL: https://www.youtube.com/watch?v=S_Q0ByWT8lg.